

De première in Leipzig van de fluitsonate op.167 van Carl Reinecke (deel 3)

Henrik Wiese

In de eerste twee delen van deze serie werden de tegenpolen Wilhelm Barge en Amédée de Vroye voorgesteld.

Vóór de première in Leipzig

In Reineckes *Märchengestalten* op. 147, een bundel kleine fantasie-stukken uit het jaar 1878, is al een stuk met de titel 'Undine' opgenomen.¹ De titel heeft betrekking op de waternimf Undine, onderwerp van een middeleeuwse sage die Friedrich de la Motte Fouqué (1777-1843) in 1811 had getransformeerd tot een bekend romantisch kunstsprookje.

Over het scheppingsproces van de in 1882 verschenen fluitsonate *Undine* is tot nu toe niets bekend geworden. Ook al is de sonate aan Barge opgedragen, we mogen niet uit het oog verliezen dat op 25 november 1881 – toevallig de dag van de feestelijkheden bij het honderdjarig bestaan van de Gewandhaus concerten – Theobald Böhm is gestorven.² Op 17 december overleed bovendien de door Reinecke zo gewaardeerde Böhmfluitist Giulio Briccialdi (1818-1881).³ Misschien kunnen we de dood van deze twee belangrijke fluitisten beschouwen als een extra aanleiding voor Reinecke om de fluit eer te bewijzen met een compositie.

De fluitsonate kan ook in verband worden gebracht met Barges benoeming aan het conservatorium in Leipzig op 1 april 1882. Dezelfde samenloop van omstandigheden doet zich voor bij de compositie van het fluitconcert en de benoeming van Schwedler aan het conservatorium in 1908.⁴ Nagegaan zou moeten worden of Reinecke ook aan andere kunstenaars werken heeft opgedragen bij hun aantreden als leraar aan het conservatorium.

Advertenties voor de *Undine*-sonate duiken sinds juli 1882 in verschillende tijdschriften op⁵, maar het schijnt dat het op dit tijdstip alleen om aankondigingen ging,

'Undine' door John William Waterhouse (1849-1917)

en dat het stuk nog niet uitgegeven was.⁶ De publicatie vond vermoedelijk pas eind september 1882 plaats, en wel tegelijkertijd in twee uitgaven, de ene bij Robert Forberg in Leipzig, de andere bij Rudall, Carte & Co. in Londen.⁷ Het is jammer genoeg niet mogelijk om aan de hand van de chronologie van de advertenties een betrouwbare chronologie van de originele uitgaven vast te stellen.

Voor zover nu bekend vond de eerste uitvoering van de *Undine*-sonate plaats op 15 februari 1883 in Parijs in de Société de musique de chambre pour instruments à vents.⁸ Daar trad Paul Taffanel op met

Louis Diémer (1843-1919). Of deze uitvoering de wereld-première kan worden genoemd is echter twijfelachtig, want de op zijn laatst op 28 september 1882 verschenen sonate zou ook eerder in kleinere kring uitgevoerd kunnen zijn. Het is mogelijk dat De Vroye, van wie aangetoond kan worden dat hij in februari 1883 in Parijs was,⁹ bij Taffanel's concert aanwezig is geweest, bijvoorbeeld om Reineckes fluitsonate te leren kennen of Diémer te ontmoeten, met wie hij al samen had gemusiceerd, of ook om Taffanel te horen spelen.¹⁰ Iets later voert De Vroye Reineckes sonate uit met Théodore Ritter (1838-1886) aan de piano, en wel op 5 april 1883, in de Salle Erard in Parijs. In de recensie van dit concert is te lezen:

Jeudi a eu lieu à la salle Erard le beau concert donné par le virtuose flûtiste De Vroye [...] Grand succès aussi pour la sonate en 4 parties, pour flûte et piano de Reinecke, qu'il a exécuté dans la perfection avec son excellent partenaire Th. Ritter.¹¹

Het ziet ernaar uit dat de eerste uitvoering in Duitsland op 16 oktober 1883 plaatsvond in de Tonkünstlerverein

Wilhelm Barge

in Dresden. De criticus van het *Musikalisches Wochenblatt* heeft het niet over de uitvoerenden, maar over het werk: 'Die Sonate 'Undine' für Flöte und Clavier von C. Reinecke (HH. Plunder und Jansen) war ein in Erfindung und Wirkung eigenthümliches Werk.'¹²

Begin januari 1884 wordt De Vroyes concertreis naar Duitsland aangekondigd: 'De beroemde fluitvirtuoos A. de V r o y e uit Parijs zal zijn tournee door Duitsland beginnen op 1 januari 1884. Op 3 januari speelt hij in Mannheim, op 10 januari in de Musikverein in Erfurt, daarna in Leipzig, Dresden enz.'¹³ Naar aanleiding van het concert in Mannheim schreef de *Signale* dat De Vroye het publiek had 'geëlektriseerd'.¹⁴ Een opmerkelijke beschrijving van zijn spel, die indertijd, aan het begin van de elektrificatie, misschien nog wonderbaarlijker geklonken heeft dan tegenwoordig.

In de *Leipziger Nachrichten* wordt op 10 februari 1884 gewezen op de aanstaande Leipzigse première van Reineckes fluitsonate door De Vroye.¹⁵ Wie verantwoordelijk was voor de keuze van het programma is niet bekend. Als het voorstel de *Undine*-sonate te spelen van De Vroye afkomstig was, zal het bij Reinecke een open oor gevonden hebben. Deze beklagde zich immers nog in een brief van 14 februari aan de directie van het Gewandhaus over de zeldzame uitvoeringen van zijn werken daar.¹⁶

De première in Leipzig

Het kamerconcert op 12 januari 1884 in de zaal van het Oude Gewandhaus had door de aanwezigheid van De Vroye 'een heel eigen fysionomie'¹⁷ en trok 'zeer bijzondere aandacht'.¹⁸ Het vorige optreden van De Vroye in

Leipzig was op 17 december 1868 geweest, tussen de twee concerten lag dus een periode van meer dan vijftien jaar. Ondanks deze afstand in de tijd hadden de recensenten blijkbaar positieve herinneringen aan De Vroye bewaard.

De recensies van de première in Leipzig wedijveren met elkaar vooral in hun lof voor de fluitist. Aanmerkingen worden echter gemaakt op de slechte balans tussen de fluit en de piano, die voor een deel aan de schrijfwijze van het stuk, maar ook aan Reineckes spel wordt toegeschreven. Een maand later gaf Reineckes medewerking aan de uitvoering van een pianotrio van Schumann overigens aanleiding tot dezelfde kritiek.

Barge, De Vroye, Reinecke en de Böhmfluit-controverse in Leipzig

Wilhelm Barge en Amédée de Vroye, ongeveer leeftijdgenoten, waren belangrijke persoonlijkheden onder de negentiende-eeuwse fluitisten, maar met de grootst mogelijke onderlinge verschillen. Aan de ene kant Barge, een bekende en gerespecteerde orkestmusicus, wiens solistische actieradius echter na zijn komst naar Leipzig in 1867 tot deze stad beperkt bleef, en aan de andere kant De Vroye, een fluitvirtuoos die als solist door Europa reisde en zijn publiek in vervoering wist te

Sonnabend, den 12. Januar 1884.

Gewandhaus
Gewandhausarchiv
zu Leipzig

Sechste
KAMMERMUSIK

im Saale des Gewandhauses zu Leipzig.

Mitwirkende:

Die Herren A. de Vroye aus Paris (Flöte), Kapellmeister Reinecke (Pianoforte),
Concertmeister Petri, Bolland (Violine), Thümer (Viola) und Klengel (Violoncell).

PROGRAMM.

Quartett für Streichinstrumente. (D dur) Mozart.
Allegretto. — Andante. — Menuetto. Allegretto. — Allegretto.

„Undine“, Sonate für Flöte und Pianoforte. (Op. 167,
E moll. Zum ersten Male.) Reinecke.
Allegro. — Scherzo. — Andante. — Presto.

Quartett für Streichinstrumente. (Es dur) Cherubini.
Adagio. Allegro agitato. — Larghetto. — Scherzo. Allegro moderato. — Finale. Allegro assai.

Larghetto für Flöte und Pianoforte. Spohr.

Billets à 3 Mark, Sperrsitze à 3½ Mark sind im Bureau der Concert-Direction, sowie am Haupteingange des Saales zu haben.

Einlass um 6 Uhr. Anfang halb 7 Uhr.

Die Concert-Direction.

Druck von Breitkopf & Härtel in Leipzig.

Affiche van de première in Leipzig (Archief Gewandhaus)

brenge. Terwijl Barge, die net als de meeste Duitse fluitisten van zijn tijd op een fluit volgens het oude systeem speelde, concerteerde de in Frankrijk opgeleide De Vroye op een cilindrische Böhmfluit.

Bij zijn optredens in Leipzig in 1864, 1866 en 1868 musiceerde De Vroye o.a. met Reinecke, en werd hij met lof overladen door de pers. Hij maakte indruk door zijn adembenemende techniek, en vooral door zijn flexibele toon, die tegelijkertijd als warm, week en elegisch werd gekenschetst. Hij was dus niet alleen in staat de technische voordelen van de Böhmfluit te benutten, maar wist door zijn spel ook de door de tegenstanders van de cilindrische Böhmfluit aangevoerde tekortkomingen op het gebied van de klank te compenseren.

Hoewel vaststaat dat De Vroye ook in 1871, 1872, 1882 en 1883 in Duitsland heeft opgetreden, schijnt hij tussen 1868 en 1884 geen concerten in Leipzig te hebben gegeven. In de bronnen zijn geen redenen voor deze lange afwezigheid uit Leipzig te vinden. Zeker is echter dat het niet in het belang van Barge kan zijn geweest als De Vroye in Leipzig optrad. In de eerste plaats was Leipzig voor Barge de enige stad waarin hij zich nog als solist en in kamermuziekverband kon ontplooiën, omdat hij door zijn contract bij het Gewandhaus orkest aan deze stad gebonden was. Bij de schaarse gelegenheden waarbij hij in Leipzig solistisch of in kamermuziek op de voorgrond kon treden, zal hij zich de concurrentie van iemand anders met tegenzin hebben laten welgefallen. In de tweede plaats zou het Barges conservatieve positie in de controverse over de Böhmfluit alleen maar verzwakken, als in Leipzig een Böhmfluitist zou concerner, die in zijn spel weinig of geen zwakke kanten had om aan te vallen. De in 1882 gepubliceerde en aan Barge opgedragen fluitsonate *Undine* op. 167 stelt zonder enige twijfel hoge technische eisen aan de Böhmfluitist. Vermeldenswaard zijn wat dit betreft de met chromatiek doorspekte zestienden-passages in het eerste deel (m. 97 e.v., of m. 168 e.v.). Over de door Barge bespeelde Meyerfluit kan ik helaas niet oordelen. Ik ga er echter van uit, dat die *Undine*-sonate ook aan de Meyerfluitist hoge technische eisen stelt. Omdat Barge bij zijn solistische optredens vrijwel geen virtuoze uitdagingen is aangegaan, ligt het voor de hand hem ervan te verdenken, dat hij de moeilijke *Undine*-sonate

op zijn Meyerfluit niet onder de knie kreeg. Waarschijnlijk is dit de reden waarom hij hem nooit heeft uitgevoerd.

De Vroye speelde de *Undine*-sonate op 5 april 1883 in de Salle Erard in Parijs – wellicht gemotiveerd door Taffanels concert op 15 februari 1883. Misschien benutte De Vroye deze fluitsonate om weer bij zijn oude Leipzigse successen te kunnen aanknopen, en stelde hij Reinecke de sonate voor een nieuw gastoptreden in het Gewandhaus voor. Het is bekend dat Reinecke zich ongeveer in dezelfde tijd bij de directie van het Gewandhaus erover had beklagd dat zijn werken zo zelden in Leipzig werden gespeeld. Bovendien was hij zeker teleurgesteld dat Barge de *Undine*-sonate niet uitvoerde. Vanuit dit perspectief kon het Reinecke alleen maar welkom zijn, als De Vroye zijn fluitsonate in Leipzig kwam spelen. Ongetwijfeld was de Leipzigse première van de *Undine*-sonate door Amédée de Vroye en Carl Reinecke een klap in het gezicht van Barge. Terecht wezen de *Leipziger Nachrichten* en het *Musikalisches Wochenblatt* erop, dat de *Undine*-sonate aan Barge was opgedragen, en dat daardoor de Leipzigse première door De Vroye volkomen 'onbegrijpelijk' was. Trots werden de fluitisten van het Gewandhaus, Barge en Schwedler, in ere gehouden en op één lijn met De Vroye gesteld.

Het is ongetwijfeld de vraag, of de weergave van de *Leipziger Nachrichten* en het *Musikalisches Wochenblatt* als onafhankelijk kan worden beschouwd. Het is goed mogelijk dat de informatie over de opdracht aan Barge aan de recensenten is toegespeeld. In dit verband is echter geen intrige aan te tonen. Wel heeft bij De Vroyes laatste optreden in Leipzig in november 1884 een bepaalde gedachteswisseling tussen publiek en recensent (in dit geval echter een van het *Neue Zeitschrift für Musik*) plaatsgevonden.

Het onderwerp van het verschil tussen De Vroyes 'metalen fluit' en de fluit volgens het oude systeem werd in verband met de Leipzigse première van Reineckes fluitsonate *Undine* op. 167 weliswaar alleen in het *Neue Zeitschrift für Musik* behandeld, maar de vergelijking viel daar uitgerekend in het voordeel van de Böhmfluit uit. De volgende zet was daardoor aan de fluitisten van het Gewandhaus, als ze nog meer successen van de Böhmfluit in Leipzig wilden verhinderen. Ongetwijfeld hebben de Leipzigse première en de

Fluiten van Meyer en Schwedler

positieve ontvangst van de Böhmfluit ertoe bijgedragen, dat het in het Gewandhaus orkest toch traditie bleef (voor een betrekkelijk korte tijd, tot 1918) om nog steeds bij fluiten van het oude systeem te blijven.¹⁹ De Leipzige afkeer van de Böhmfluit kwam voor het eerst naar voren in 1880, toen Barge in de inleiding bij zijn *Praktische Flötenschule* de voorkeur gaf aan de fluit van het oude systeem. De traditie kreeg een nieuwe impuls door de verdere ontwikkeling van de fluit van het oude systeem, die Maximilian Schwedler, fluitist van het Gewandhaus orkest tot stand bracht in samenwerking met de werkplaats van C. Kruspe in Erfurt, en die bekend werd gemaakt op 21 november 1884.²⁰

Onderzocht zou moeten worden, of het werk aan deze nieuwe Schwedler-Kruspe-fluit (1885) al begonnen was voor de Leipzige première op 12 januari 1884 of niet. Het is denkbaar dat deze historische uitvoering van de *Undine*-sonate een aanzet, of misschien zelfs de beslissende aanzet vormde voor de verdere ontwikkeling van de fluit volgens het oude systeem.

Overigens is er van Reinecke geen stellingname over de Böhmfluit of zelfs een aanbevelingsbrief voor de Schwedler-Kruspe-fluit overgeleverd. Door de beide zo succesvolle Böhmfluitvirtuozen De Vroye en Taffanel in de Gewandhaus concerten te laten optreden, zal hij de fluitisten van het Gewandhaus eerder schade hebben berokkend dan dat hij ze heeft gesteund.

De traditie krijgt in 1895 ten slotte ook een formeel beslag in die zin, dat voor de opvolging van Barge alleen sollicitanten in aanmerking kwamen die niet op de Böhmfluit speelden.²¹

Vertaling Hans Maas

Deel I en II staan in FLUIT 2012-4 en 2013-1.

- ¹ Een artikel over Reineckes *Märchengestalten* op. 147 met de titel 'Melusine, Undine, Regentrude. Studien zu den Märchengestalten op. 147 von Carl Reinecke' is in voorbereiding.
- ² Overlijden aangekondigd in: *Neue Zeitschrift für Musik* 77/52 (Leipzig, 23 december 1881) p. 541; *Allgemeine Deutsche Musik-Zeitung* 8/52 (Berlijn, 30 december 1881), p. 449; *Signale für die musikalische Welt* 40/1 (Leipzig, januari 1882), p. 10.
- ³ Reinecke over Briccialdi: Doris Mundus (red.), *Carl Reinecke. Erlebnisse und Bekenntnisse. Autobiographie eines Gewandhauskapellmeisters*, Leipzig 2005, p. 252; Carl Reinecke, 'und manche liebe Schatten steigen auf'. Gedenkblätter an berühmte Musiker, Leipzig 1900, p. 163. Overlijdensadvertenties voor Briccialdi: *Allgemeine Deutsche Musik-Zeitung*, 9/13 (Berlijn, 31 maart 1882), p. 112.
- ⁴ De compositie van het fluitconcert houdt echter weer geen verband met het overlijden van Paul Taffanel op 22 november 1908, omdat Reinecke vermoedelijk al in oktober aan dit concert heeft gewerkt, vgl. Carl Reinecke, *Konzert für Flöte und Orchester* D-Dur op. 283, uitgegeven door Henrik Wiese, Leipzig: Breitkopf & Härtel 2003, p. III.
- ⁵ Friedrich Hofmeister (red.), *Musikalisch-literarischer*

Monatsbericht, juli 1882, p. 194; *Allgemeine musikalische Zeitung* 17/27 (Leipzig, 5 juli 1882), kol. 431; *Neue Zeitschrift für Musik* 49 (Bd. 78)/29 (14 juli 1882), p. 320.

- ⁶ *Musikalisches Wochenblatt*, 13/31 (Leipzig, 26 juli 1882), p. 367: 'erscheint demnächst'; *Signale für die musikalische Welt* 40/43 (augustus 1882), p. 687: 'erscheint demnächst'.
- ⁷ Aankondigingen van de Leipzige uitgave: *Musikalisches Wochenblatt* 13/40 (28 september 1882), p. 474: 'Eingetroffen'; *Signale für die musikalische Welt* 40/47 (september 1882), p. 750. Aankondigingen van de Londense uitgave: *Musical Opinion and Music Trade Review* 6 (Londen, 1 oktober 1882), p. 36 (recte 28): 'New Music, &c., of the Month'. Op 15 november 1882 verwierf de British Library (Londen) een exemplaar van de Londense uitgave. In een brief aan een onbekende, waarschijnlijk in Engeland wonende heer verwijst Carl Reinecke overigens op de Londense uitgave: 'Geachte heer! Een partituur van mijn opera "Koning Manfred" zult u via de vestiging van Breitkopf & Härtel in Londen ontvangen. Wat betreft de Sonate "Undine" verzoek ik u deze bij Rudall, Carte & Co. 23 Berners Street W. te halen. Hoogachtend Carl Reinecke.' De brief, gedateerd Leipzig, 19 juli 1894, bevindt zich met een exemplaar van de Londense uitgave in het bezit van Jeremy Barlow (Londen).
- ⁸ *Le Ménestrel* 49/13 (25 februari 1883), p. 102.
- ⁹ Idem, p. 103. *Le Ménestrel* 49/15 (11 maart 1883), p. 120.
- ¹⁰ *Le Ménestrel* 48/20 (16 april 1882), p. 159; *Le Ménestrel* 48/51 (19 november 1882), p. 407.
- ¹¹ *Le Ménestrel* 49/19 (8 april 1883), p. 151.
- ¹² *Musikalisches Wochenblatt* 15/4 (17 januari 1884), p. 47. De namen en instrumenten zijn verwisseld in: *Neue Zeitschrift für Musik* 50 (Bd. 79)/44 (26 oktober 1883), p. 481. Hier bovendien Janssen in plaats van Jansen en de toonsoort Gdur in plaats van eMoll.
- ¹³ *Neue Zeitschrift für Musik* 51 (Bd. 80)/1 (2 januari 1884), p. 9. Bijna identiek in: *Signale für die musikalische Welt* 42/3 (januari 1884), p. 41.
- ¹⁴ *Signale für die musikalische Welt* 42/6 (januari 1884), p. 90.
- ¹⁵ *Leipziger Nachrichten* 24/10 (10 januari 1884), p. 3: 'Mitwirkende: Die Herren de Vroye aus Paris (Flöte), Capellmeister Reinecke (Pianoforte), [...] "Undine", Sonate für Flöte und Pianoforte (Op. 167, E-moll, zum 1. Male) von Reinecke.'
- ¹⁶ Stadsarchief Leipzig, Gewandhaus Leipzig / Reinecke, Carl / Schriftstücke, nr. 655. Vgl. ook nr. 743 van 12 november 1889.
- ¹⁷ *Leipziger Tageblatt* 78/14 (14 januari 1884), p. 235.
- ¹⁸ *Neue Zeitschrift für Musik* 51 (Bd. 80)/4 (18 januari 1884), p. 36.
- ¹⁹ De Böhmfluit werd in het Gewandhaus orkest ingevoerd door Carl Bartuzat (1882-1959), vgl. András Adorján en Lenz Meierott (red.), *Lexikon der Flöte. Flöteninstrumente und ihre Baugeschichte – Spielpraxis – Komponisten und ihre Werke – Interpretieren*, Laaber 2009, p. 84 e.v.
- ²⁰ Paul de Wit, 'Wichtige Verbesserung an der Flöte', in: *Zeitschrift für Instrumentenbau*. 5/6 (Leipzig, 21 november 1884/1884/5), pp. 69 en 71. John R. Bailey, *Maximilian Schwedler's Flute and Flute-Playing*, Ann Arbor 1987, pp. 51 en 53.
- ²¹ Een oproep voor een proefspel voor de opvolging van Dietland (Thiel(l)and) von Arx (1849-?), die tot 15 april 1887 als fluitist in het Gewandhaus speelde, is tot nu toe niet bekend. M.b.t. Dietland von Arx vgl. Hans-Rainer Jung, *Das Gewandhausorchester. Seine Mitglieder und seine Geschichte*, Leipzig 2006, p. 141.